

לחיזוק אורשת יהדות ארוקו בלארץ הקודש

תפארת אבות

דבר המערכת

"מתנומה עורי עדה טהורה /

ודעי כי מעל ראשך נפלה העטרה / ואת גולה וסורה / כצפור נודדת מקן מלונה / ונהו נהי וקינה / על גלות שכינה"

(קינת "עדת אל נא" לרבי משה בן אדהאן ממכנאס)

מנהג עתיק יומין בכל קהילות ישראל לקום בחצות הלילה ולקונן על חורבן ירושלים, חורבן בית המקדש וגלות השכינה, ככתוב: "בכה תבכה בלילה ודמעתה על לחיה" (איכה א, ב). מנהג תיקון חצות ידוע עוד מימי הגאונים. היו שקמו באשמורת הראשונה ואחרים בשנייה. הראשונים קבעו שעה זו ללימוד תורה, ואילו השניים התפלשו באפר וקוננו על חורבן ציון וירושלים. מהרח"ו (ר' חיים ויטאל זצ"ל), תלמידו של האר"י הקדוש, בספרו "עץ חיים" חילק את תיקון חצות לשניים: תיקון רחל ותיקון לאה. תיקון רחל בו מקוננים על גלות השכינה שהלכה בגולה, ותיקון לאה בו לומדים תורה בחצות.

אולם, קיים גם תיקון חצות אחר, שהיה מתקיים בצהריים החל מיום י"ז בתמוז עד יום תשעה באב. בשעת הצהרים, השכונה היהודית, המללאח, הייתה הומה אדם. האנשים אצים רצים לבתי הכנסת לאמירת תיקון חצות שקריאתו נמשכה למעלה משעה, בו השתתפו צעירים ומבוגרים כאחד. גם תינוקות של בית רבן היו באים עם הוריהם להשתתף. אגורה של עצבות הייתה שורה במללאח בעת קריאת תיקון חצות. במכנאס נהגו לערוך את תיקון חצות בבית הכנסת שעל שם ר' יהושע אדרעי ז"ל, שהיה הומה אז בקהל רב ומכל הגוונים: זקנים, תלמידי חכמים, פשוטי עם וילדים עם הוריהם.

כילד, השתתפתי גם אני יום ויבאופן קבוע בתיקון חצות. עדיין זכור לי הרב הישיש ר' יוסף אלקובי זצ"ל איך היה פותח את תיקון חצות בווידיאו ולאחריו בקול בוכים, את המזמורים מתהלים: "א-להים באו גוים בנחלתך", "על נהרות בבל", "זכור ה' מה היה לנו" (סוף איכה), וכשהיה מגיע לפסוק האחרון "נפלה עטרת ראשנו", כל הקהל היה גועה בבכי מר. התמונה הייתה נוראה ומלאה חרדת קודש, ניגון הקינות היה מאוד עצוב וחודר אל מעמקי הלב והנפש: "עד אנה ה' תשכחנו נצח! עד אנה תסתיר את פניך ממנו!" היה צועק ר' יוסף אלקובי, זקן מופלג ומקובל כשהדמעות יורדות על זקנו הצחור, במיוחד כאשר היה מגיע לקינה הידועה: "אוי לי על גלות השכינה! אוי לי על חורבן בית המקדש! אוי לי על שריפת התורה! אוי לבנים שגלו מעל שולחן אביהם!" (מתוך עדותו של ר' רפאל בן שמחון בספרו "יהדות מרוקו - הווי ומסורת").

היום, כשהכל חדש, מודרני ומהיר, כשכולם רצים אנה ואנה... איה פשטות ותמימות? איה הרגשת הלב? איה הימים שהכל ידעו כאשר הגיעו שבת ומועד? עלינו מוטלת החובה לשוב לשורשנו האמיתי, ומסורת בית אבא לא תסור מליבנו לעד. אכי"ר.

מערכת "תפארת אבות"

פרפראות מוחמנינו

במקדש בערבקה מול סוף (דברים א, א)

רבינו ה"אביר יעקב" אביחצירא זצ"ל פירש את דברי התוכחה כרמז לאדם: הן "במדבר", היינו בדיבורו, והן "בערבה", בכל דבר ערב שהתאוה בו קורצת, כאכילה ושתייה, ראיות אסורות והרהורים רעים וכדומה, הרי בכלם - "מול סוף", עמוד והתבונן לסופם: משחרר אתה את לשונך, האם אין סופך להצטער על דבריך? הולך אתה אחר תאוותך, האם לא תנהם באחריתך? "הוה מחשב שכר עבירה [הנאתך הרגעית] כנגד הפסדה" הנצחי, ואז תפוש ממנה לנצח!

רבי יעקב אביחצירא, מצדיקי תאפילאלת, מחשוף הלבן הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר (דברים א, ה) אמרו רבותינו ז"ל באבות: "כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות וכו'", ולמה אמרו גופו ולא אמרו בפשטות הוא מכובד על הבריות? אלא יבואר ע"פ הזה"ק (בהעלותך) ווי למי שאומר שהתורה באה לספר סיפורים בלבד וכו', אורייתא יש לה גוף ומצוות התורה נקראין גופי תורה וטיפשים בעולם מסתכלים רק על המלבוש שהם סיפורי התורה וכו'. ובכן, כל המכבד את התורה היינו שמאמין אמונה שלמה שהתורה, מלבד הפשט שהוא המלבוש, יש לה גוף הן הן גופי תורה, לכך גם הוא גופו מכובד על הבריות, וכל המחלל את התורה שעושה דבריה חולין באמרו שיש בה רק פשטים ואין גוף, גם הוא גופו מחולל מדה כנגד מדה.

רבי אברהם קוריאט, רמ"צ במוגאזור, 'ברית אבות'

רב-לכם שבת בקר הנה (דברים א, ו)

שאל הגאון רבי רפאל בירדוגו זצ"ל ממקנס: הלא העם היה הולך אחר עמוד הענן, ומה צריך היה לומר להם: "רב-לכם שבת בקר הנה, פנו וסעו"? ותירץ, שהעם נקשר בנפשו להר סיני בו קיבלו את התורה, והצטערו להפרד ממנו. אמר להם הקב"ה: אל ירע לבבכם - דעו, כי ארץ ישראל קדושה וטהורה כהר סיני! אין כמוה מסוגלת לתורה ולקניינים רוחניים! ארץ הקודש היא כהר סיני ממש! פנו וסעו מהר סיני אל ארץ ישראל.

רבי רפאל בירדוגו, ראב"ד מכנאס, 'מי מנוחות'

רב-לכם סב אַת-הַקֶּר הַזֶּה, פְּנוּ לְכֶם צִפְנָה (דברים ב, ג)

יש לפרש הפסוק על פי מה שאמרו במדרש שלעתיד לבוא הקב"ה מראה את היצר הרע לצדיקים ולרשעים. לצדיקים נדמה כהר גבוה ולרשעים נדמה כחוט השערה. וכאן ה' אומר לעם ישראל "רב-לכם סב אַת-הַקֶּר", היינו אם אתם מרגישים שההר שהוא מרמז ליצר הרע וכך"ל הוא רב לכם יותר מכוחכם ומכדי יכולתכם, אל תדאגו אלא "פְּנוּ לְכֶם צִפְנָה" והיינו תשימו פניכם ובקשתכם כלפי האבות והצדיקים הצפונים וקבורים וזכותם היא תעזור לכם לנצח אותם (וכתב מו"ר וזה לשונו: פירוש זה נגלה לי בחלום בהיותי בגיל שישים ושש. זכותו תגן עלינו אמן).

רבי יצחק חזן, רב העיר אלמנצורייא, 'ליצחק ריח' פיהו גם כרב העיר אגדי, כדיון בביה"ד הגדול בקזבלנקה, ולימים כדיון בחיפה

(מתוך "חכמי ואגוני מרוקו" רעלי דשא')

העלון מוקדש: להצלחת נחמן בן גליה הי"ו, בו-עמי מיכאל ואנס הי"ו. לרפואת אשר רפאל בן רחל הי"ו. ולהבדיל לעיני עט"ר ר' אלעזר אביחצירא זי"ע, יחיא ואורה שרעבי זי"ע, מסעודה בת עישה זי"ע. תודתנו לתורתם: משפחת אברהמי הי"ו. דוד פתימה הי"ו.

בס"ד, שבת קודש פרישת דברים | גליון מס' 4 | אב ה'תשע"ו | הקדשה, לתרומה, לתגובות ולהפצת העלון באזורכם - tiferet.avot1@gmail.com | נא לשמור על קדושת הגליון. אין לעיין בזמן התפילה.

סדר הדורות - קורות אבותינו בארץ המערב

פריחה רוחנית בארץ המערב

ממרחק ועד למערב תחת שלטון ערב

בעלון הקודם עסקנו בתחילת שלטון האידיריסים במרוקו (780), שהיה חלק מהכיבוש הערבי (622-1099). החיים במרוקו תחת שלטונם של בני שושלת האידיריסים, עברו על היהודים בשקט יחסי שהביא בכנפיו פריחה רוחנית גדולה. בשל הכיבוש הערבי, הקהילות היהודיות בצפון אפריקה וספרד מצאו עצמן יחד עם יהדות בבל וגאוויה תחת שלטון מדיני ודתי אחד. בימים ההם נרקמו קשרים הדוקים בין מרוקו וארצות נוספות בצפון אפריקה, לבין מרכזי תורה בארצות אחרות ובפרט המרכז הגדול שבבבל. שאלות הורצו ממרוקו אל גאוני בבל ורבות מתשובות הגאונים לשאלות חכמי מרוקו שרדו עד לימינו. **צפון אפריקה היה האזור שעמד בקשר ההדוק ביותר עם בבל, יותר מכל קהילה אחרת בעולם.** בנוסף, עמדו יהודי מרוקו בקשר הדוק גם עם גדולי ספרד.

דור דור ודורשיו

על מנת להבין את חשיבות הקשר שבין גאוני בבל לבין קהילות צפון-אפריקה, מן הראוי להקדים מספר ידיעות חשובות אודות השתלשלות ההלכה בעם ישראל עד לתקופת הגאונים.

התנאים הם החכמים שפעלו כמאתיים שנה, בתקופה שראשיתה בתלמידי הלל ושמאי וסופה בימיו של רבי יהודה הנשיא, שחתם את המשנה (שנת 200 למניינם). התנאים לימדו את העם תורה, פירשו את ההלכה ותיקנו תקנות.

לאחר חתימת המשנה נסתיימה תקופת התנאים והחלה תקופת **האמוראים**. עיקר פועלם של האמוראים היה לפרש את תורתם של התנאים: משנה וברייתות. תמצית דברי האמוראים מרוכזים בשני התלמודים: הירושלמי והבבלי. האמוראים פעלו בשני מרכזים: בארץ ישראל ובבבל.

אמוראי ארץ ישראל קיבלו את התואר **רבי**, ואמוראי בבל את התואר **רב**. תקופת האמוראים מסתיימת בבבל בשנת 500 למניינם, עם פטירת רבינא בריה דרב הונא, שהיה אחרון האמוראים. כפי שכתוב במסכת בבא מציעא (פז): **רבי ורבי נתן סוף משנה** (רשי: "סוף תנאים, עד ימיהן אמרו איש את דבריו בבית המדרש, והיו תלמידים גורסים שמועה שמועה לבדה, ולא היו מסכתות סדורות..."), **רב אשי ורבינא סוף הוראה** (רשי: "סוף כל האמוראים, עד ימיהם לא היתה גמרא על הסדר... ורב אשי ורבינא סידרו שמועות אמוראים שלפניהם, וקבעו על סדר המסכתות... וקבעו הכל בגמרא..."). **וסימנך: 'עד אבוא אל מקדשי אל אבינה לאחריהם'** (רשי: "מקדשי - סימנא דרב אשי, 'אבינה' - סימנא דרבינא, 'לאחריהם' - סימן סוף הוראה).

"סברא גאונית"

לאחר חתימת התלמוד הבבלי מתחילה תקופת **הסבוראים** שנמשכה עד לשנת 540 (או 650). כשם, כך היה תפקידם, היו הסבוראים בעלי סברא (הבנה) ולא בעלי גמרא (לימוד) או הוראה, כי הגמרא וההוראה נחתמה בזמנם, ולא נוספו עוד שמועות והלכות על מה שנמצא בתלמוד. הם השתמשו בסברא להבין ההוראות וההלכות הנמצאות בתלמוד, ולהסבירן הלכה למעשה.

בתום תקופת הסבוראים מתחילה תקופת **הגאונים** שנמשכה קרוב ל-500 שנה, עד לפטירתו של אחרון הגאונים - רב האי גאון, בשנת 1038. הגאונים ישבו על כסאות האמוראים והסבוראים בישיבות סורא ופומפדייתא שבבבל וישיבת ארץ ישראל, ושימשו כרבנים ראשיים לכל עם ישראל בכל פזוריו.

בפרקים הבאים נרחיב על הקשר שבין גאוני בבל לבין קהילות צפון-אפריקה, ונראה כיצד קשר זה מהווה גורם חשוב להתגבשות יסודות ההלכה בארץ המערב.

(בכתיבת מדור זה נעזרנו בספרים 'הרי"ף - בין ספרד לאשכנז', 'באור החיים - תולדות ר' חיים בן עשר ז"ע')

נחלת אבות - פרקי אבות

משה קיבל תורה מסיני (אבות א, א)

מורי ורבותי בשבת זה בס"ד אמרתי להיכנס לטרקלין, להתחיל בפירוש המסכתא. ואמנם, צריכים לדעת מדוע תלו הדבר ב**סיני**, היה להם לומר: "משה קבל תורה מפי הגבורה", "כמ"ש רבי יוחנן: "ראיתי לבן פדת שיושב ודורש כמשה מפי הגבורה" (יבמות עב).

ואפשר לומר שהמקום ב"ה עשה גבורה בשני דברים כדי להשמיעם את דבריו מאהבתו אותם, והם: (א) צמצם כביכול את קולו, למען יוכלו לשמוע. (ב) נתן בהם כוח לסבול ולשמוע ולחיות, ועם כל זה מהיעדר הקדושה הראויה בהם, לא יכלו לשמוע יותר מ"אנכי ה'", ו"לא יהיה לך". והנה כל זה היה רק לגבי ישראל, אבל לגבי משה שהיה קדוש כשרפי קודש, שאמר עליו המקום ב"ה: "בכל ביתי נאמן הוא", לא הוצרך לגבורה זו, לא לצמצום הקול, ולא לתת בו גבורה, כי עוצם בחירתו בקדושה היה רב לו לשמוע. ולכן רבינו הקדוש [ר' יהודה הנשיא] בחכמתו, לא רצה לומר "משה קבל תורה מפי הגבורה", כי יהיה בזה חסרון כבוד למשה, שמשמע, שגם הוא היה צריך לגבורה מ-2 הסיבות הנ"ל כשאר העם.

מעשה עם הגר"א על גבורת הצמצום

ובדרך אגב אמרתי, הואיל ודיברנו על ענין גבורת כוח הצמצום במקום ב"ה, אספר לכם גם הנוגע לאדם בזה כאשר ראיתי על ספר, זה ימים שיש בהם שנים, מעשה היה בימי הגר"א זיע"א, בעיר פראג, הקימו הקהל ישיבה גדולה של תלמידים מ-11 שנה ולמעלה, והיו שני גאונים גדולים ופקחים עצומים מועמדים לנהל את הישיבה ע"פ בחירת הועד המייסד שיבחרו את האחד. וייתעצו עם הגר"א זיע"א כמי יבחרו, ויאמר להם: "יום החינוך יוכיח את הראוי, ושאינו ראוי יסלק ידו מאליו בכבוד, ואז יהיה שלום לכולנו משנאת הבריות ומחשד של איזה פניה חלילה". וישאלוהו: "רבי! איך יהיה הדבר?", ויאמר להם: "עתה תראו", ויסמכו על גאונותו, וילכו להם.

ויהי ביום החינוך, הזמינו את הגר"א ושני המועמדים ועוד רבנים וגדולים, והתלמידים יושבים ב-3 שורות. אז אמר הגר"א לאחד מהמועמדים שידע בו שאינו

ראוי להיות ראש ישיבה לנהל התלמידים: "ידידי! עמוד ועשה לפנינו ניסיון קטן בהנהלת התלמידים". וישמח ויאמר "טוב". וישנס מתניו ויעמוד לנוכח התלמידים, וישנה לפניו משנה אחת במסכת 'בבא מציעא'. ואף שהיה גאון גדול, היה חסר בו גבורת כוח הצמצום להתגבר על כוחות גאונותו, ולצמצם כוחותיו נגד ידיעת התלמידים הדלה ונגד קטנות מוחם, ויהי כנחל שוטף כגודל גאונותו ובקיאותו. וכאשר שאלוהו שניים-

שלושה תלמידים: "מה היא מציעא?", "תגרו ואמר להם: "סכלים, אין פה שאלות של הבל", והוסיף בסגנונו: "דבר זה ידוע בירושלמי מסכת פלונית הפרק וההלכה, ובזה יתיישבו דברי התוספות", ועוד, ועוד מבול של פלפולים ובלבולים וחורפות חדים, משך שעה בלי הרף. עד שנתייגע ועמד, ושאל לתלמידים: "הבנתם בטוב?", "לא הבנו כלום" ענו כולם, והוא תמה: "מה זה? כלום לא הבנתם?", "כן רבי!" ענו עוד כולם. אז אמר לו הגר"א: "אנו הבנו הכל, ובכן שב ידידי לנוח".

רבי יוסף משה זצ"ל

ויאמר הגר"א למועמד השני: "קום בני ותן שיעור לתלמידים". אז עמד בשקט ובנחת, כי אף שהיה גאון, היה גיבור בסוד הצמצום, והסביר תחלה לתלמידים, מה היא מסכת "מציעא", ועוד הסביר להם דברים אחדים הנוגעים לפירוש המשנה, הכל נבחת מלה במלה, ואז אמר להם: "עתה תוכלו לפרש המשנה מעצמכם?", ויאמרו: "כן רבי", ויפרשוהו בטוב. אז המועמד הראשון עמד ונשק על ראשו, ואמר לו: "לך נאה לנהל, אשריך שזכית לכך לעשות בגאונותך כראונך, ממידת קונך יש בך", והוא יצא בכבוד מאליו. אז הכירו כל אנשי ועד הישיבה בחכמת הגר"א שאמר להם: "יום החינוך יוכיח", ע"כ.

והנה סוד הצמצום הזה הוא צריך לכל אדם לכל ענייניו, עם ביתו ועם כל אדם, ובכן צריך השתדלות גדולה והתגברות על כחות החומריות להשיגו, זהו מה שיכולתי להגיד לכבודכם עתה מעוצם החום, המקום ב"ה יחננו ויברכנו, יאר פניו אתנו סלה, ויגאלנו שלמה גאולה בתפארת וגדולה, במהרה ובעגלה, בימנו, אמן.

(מתוך 'נחלת אבות' לרבי יוסף משה זצ"ל)

האם מנהגנו לומר 'נחם ה' את אבלי ציון' בכל תפילות תשעה באב או רק במנחה?

המקור לאמירת נחם

המקור היחיד להלכה זו נמצא בתלמוד ירושלמי (ברכות פרק ד הלכה ג): "אמר ר' אחא בר יצחק בשם ר' חייא דציפורין, יחיד בתשעה באב צריך להזכיר (בתפילות) מעין המאורע, מה הוא אומר? "נחם ה' אלוקינו וכו'". והרי"ף (תענית י) והרא"ש (שם סימן לד) כתבו לומר נחם במקום רחם, וכ"כ הטור והשו"ע (סימן תקנז).

באיזו תפילה מוסיפים "נחם"?

בירושלמי הנ"ל לא נזכר מתי לאומרה, ונחלקו רבותינו בדבר: רב עמרם גאון (ח"ב סימן צח) כתב לאומרה ערבית, שחרית ומנחה. וכ"כ בספר המנהיג (תשעה באב, סי' כה), וארחות חיים (תפילות תשעה באב, סי' טז).

האור זרוע (ח"א, סי' קצט) כתב שמנהגם בערבית ושחרית שאינו עת נחמה לומר "רחם" שהיא תפילת תחנונים (שהוא דומה כמי שמתו מוטל לפניו, ואינו ראוי לקבל תחנונים), ובמנחה שהיא שעת נחמה אומרים "נחם" (לפי שדומה כמו שנסתם הגולל וראוי לקבל תחנונים מכאן ואילך). וכ"כ הכלבו (תשעה באב, סי' סב) והשבולי הלקט (סי' רסז, רסט).

הרא"ש (תענית, פרק ד, סי' לד) כתב: "כל ימי תמהתי למה נהגו שאין אומרים "נחם" אלא בתפילת המנחה, כיוון דקאמר יחיד בתשעה באב צריך להזכיר מעין המאורע, מסתמא בכל התפילות קאמר, ערבית, שחרית ומנחה, כמו ר"ח, פורים ותענית", ע"כ⁽¹⁾. הרי שהרא"ש מעיד שבמקומו אמרו "נחם" רק במנחה. והקרבן נתנאל על הרא"ש (שם, אות ק) נתן טעם למנהגא דעלמא: "...נ"ל קבעו בתפילת מנחה ("נחם"), להודיע לעם שלא יאכלו בשר ויין עד חצות העשירי, כמו שאמר רבי יוחנן אילו הוית התם קבעי בעשירי", ע"כ. [פירושו: אילו הייתי שם עם החכמים שקבעו את יום הצום, הייתי קובעו בעשירי, מפני שרובו של היכל נשרף בן]. כי בזה שאומרים "נחם" דווקא במנחה מתעורר הציבור ע"י אותו שינוי ומבין שיום עשירי הוא ג"כ יום צרה.

רבינו סעדיה (ע' שיח) כתב לומר "נחם" במנחה בלבד, והביאו רבי דוד אבודרהם (הלכות תשעה באב) שכתב דכבר פשט המנהג כדברי רבינו סעדיה⁽²⁾. וכ"כ רבי יצחק אבן גיאת (מאה שיערים, ח"א ע' כד), הרוקח (סי' שי, ושיב) בשם רבינו קלונימוס ש"נחם" אומרים רק במנחה, מחזור ויטרי (רסח סעי' ט), וכן בשו"ת מהרי"ל החדשות (סי' נד) כתב דאין מנהגנו כרב עמרם ולא כאור זרוע, אלא אומרים "נחם" רק במנחה לבד, שאומרים נחמות (היינו שהוא זמן מנחה).

דעת מרן הש"ע

נהג בבית יוסף (סי' תקנז) לאחר הביאו דברי הראשונים הנ"ל סיים: "והעולם נוהגים עכשיו שלא לאמרו ("נחם") אלא במנחה". ומשמע דכן היה המנהג פשוט בזמנו. ברם בשו"ע (שם) סתם הדברים בכתבו "בתשעה באב אומר בבונה ירושלים נחם ה'... וענגנו בשומע תפילה, ואם לא אמר לא זה ולא זה אין מחזירין אותו". ויתרה מזאת שמתוך שכתב "נחם" ו"ענגנו" בחדא מחטא (וידוע שלדעת מרן השו"ע (תקסה, ג) היחיד אומר "ענגנו" בכל תפילותיו בארבע צומות) אותו דין יש להם. וכ"כ החיד"א (ברכ"י, תקנז), מאמר"ר (שם), וכ"כ יחווה דעת להגרע"י (ח"א, מד) דלמרן צריך לומר "נחם" בכל תפילות ט' באב.

על מה נשען מנהגנו?

כתב בשו"ת מנהגי עלמא (סי' מג) שהרי בב"י (שם) כתב שמנהג העולם לומר רק במנחה, וגם הביא כמה ראשונים שאומרים כן, וכן הטעמים הדברים כנזכר, ואם באמת הוא לא מסכים לעניין (היינו לומר רק במנחה), היה צריך לכתוב בפירוש שצריך לומר "נחם" בשלושת התפילות כמו שכתב ב"ענגנו". ואם נאמר שמתוך שכלל את אמירת "נחם" עם "ענגנו" מזה נלמד שצריך לאמרו בשלושת התפילות ולא היה צריך להזכיר זאת מפורשות, י"ל שכל מה שכללו עם "ענגנו" זה לא לעניין אמירתו בשלושת התפילות, אלא לענין שאם לא אמרו אין צריך לחזור, לכן חייבים לומר שהשו"ע סתם הדברים ונתן למנהג לקבוע הלכתא, כלומר שכל אחד ינהג כמנהגו⁽³⁾. וכן כתב הגרע"י (יחו"ד, שם) "ונהרא נהרא ופשטיה".

על דצפת בית הכנסת בתשעה באב במרוקו

ועוד, עיינו הראות שזמן אמירת "נחם" הינה מחלוקת ראשונים ואף אם נאמר שלמרן השו"ע צריך לומר בשלושת תפילות ת"ב, מ"מ מנהגו קדם למרן, וידועים ומפורסמים דבריו בהקדמתו לב"י שלא בא לבטל מנהגים קדומים וא"כ גם למרן אתי שפיר להמשיך במנהגו הקדמון, וכ"כ הב"ח (תקנז): "לפי עניות דעתי דהקדמונים היתה קבלה בידם שלא תיקוהו אלא במנחה... דערבית ושחרית אינו בנחמה". ע"ש. וכן בצפת אתריה דמרן נהגו לומר "נחם" רק במנחה כמ"ש ש"א"ר חיים סתהון (תקנז), וכן רבינו שמואל ויטאל בספרו "חיים שנים ישלם" (תקנז) כתב דאביו רבינו חיים ויטאל נהג לומר בכל התפילות, וסיים דנהרא נהרא ופשטיה ואין בזה קפידא, וכן העיד על מנהג ירושלים טובב"א בכה"ח (תקנז, א) ז"ל: "אמנם עתה נתרבו האוכלוסין (בירושלים) וכל קהל עושה כמנהג מקומו".

מסקנא דמילתא

המנהג ברוב אתרי העולם לומר תפילת "נחם" ביום תשעה באב דווקא במנחה, ואין לשנות המנהג כי הוא קדום לפחות מזמן הגאונים וכן העידו עליו גדולי הראשונים. וכן נהגו בתוניס (ברית כהונה, או"ח מערכת ת), אזמיר (טורקיה) (מועד לכל חי סי' יאות פב), ובמרוקו כמ"ש 'מנהגי ק"ק דבדו' (עמ' 84), 'זוכר ברית אבות' (עמ' 121).

מים חיים - תוספת עיין

ומברכים עליהם", ע"כ. והטעם שבמנחה כן מניחים, כתב הכה"ח (סי' תקנה, ו) בשם הפרי מגדים דמה שמניחין תפילין (במנחה) יש לומר שקצת פסק האבלות ויש שמחה קצת כיון שנולד בן דוד במוצאי ת"ב... וכן המשנ"ב (סי' תקנה, ס"ג) כתב כדי להראות נחמה באבלו בו ביום שסמוכים ובטוחים אנו שיהפוך אבלנו לששון ולשמחה (דהרי ערבית ושחרית הינם זמני תוקף האבלות ולכן אין שייך לומר "נחם" דאין זה זמן נחמה).

(מלוקט מתוך 'שו"ת מנהגי עלמא' רעשרת אבות')

(... המשך מעמוד 4 - "רבי רפאל אנקאווא - המלאך רפאל")

המלאך רפאל

מידותיו המצוינות ואהבתו לעמו ולארץ-ישראל הביאו את כל שרידי תופשי-התורה והמוני העם להביט על רבינו כעל מלאך-אלקים, ורבים היו נותנים לו את התואר "המלאך רפאל". על גדולתו העיד רבי מרדכי אדהאן באגרתו המופיעה ב'תועפות ראם': "כתבתי מה שראיתי וידעתי ידיעה נאמנה. ונתעוררתי להסיר המכשלה מבני עמי, אשר תמיד על לשונם כי אין בדורנו איש אשר ידמה לראשונים. אך ברוך ה' אשר לא השבית לנו גואל, דין הוא הדר גאון עוזנו הרב המחבר המלאך רפאל הי"ו, לב מי לא יוקר את השם היקר הזה, לב מי לא ירחש כבוד להאדם הגדול והנכבד המזהיר כאחד המאורות הגדולים בשמי עם ישראל... הרב הגאון הזה עולה על כל, גם במידותיו ובמעלותיו הנשגבות וכל מעשיו מלאים הדר וגאון... כי הוא קיים מה שקיימו קמאי דקמאי, שלוש מידות שמנו חז"ל: שונא מתנות, מעביר על המדות, ומעולם לא נהנה מתורתו".

חיבתו לציון

רעיון חיבת-ציון בלט בכל חיבוריו של רבינו. בכל נאומיו ודרשותיו במרוקו התאמץ לטעת את האהבה ליישוב ארץ-ישראל. תמיד עמד לימין כל שליח שבא בשם היישוב הישן ורבני ארץ ישראל, משום שכל מחשבותיו היו שקועות בתחיית עמנו בארצנו. אפשר להגיד על רבינו שכל ימיו היו שרשרת ארוכה ובלתי-פוסקת של עסקנות ציבורית לטובת ארץ-ישראל ומוסדותיה, מתוך הכרה מיוחדת בתפקידו.

פטירתו

רבינו נפטר לביליל שבת קודש ד' מנחם אב תרצ"ה (1935) ונקבר בעירו סאלי. עם הסתלקותו של רבי רפאל אנקאווא, נחסר עם ישראל את אחד מגאוני הדור המפורסמים שישב על כסא ההוראה יותר משישים שנה רצופות. רבנים ומורי הוראה, תלמידים וחברים, שרים ושופטים נהרו מכל קצות מרוקו לחלוק לו את כבודו האחרון וללוות למקום מנוחתו הנצחית את מנהיגה של יהדות מרוקו. זיע"א.

רבי רפאל אנקאווא – המלאך רפאל

ונצח משרשיו יפרה

הרב הגאון רבי רפאל אנקאווא היה ראש רבני מרוקו בדור שלפני כמאה שנה. רבינו הוא נצר למשפחת רבנים גדולי וגאוני עולם מגולי ספרד שהתיישבו בצפון אפריקה, אשר מהידועים והמפורסמים שבהם היו: **רבינו ישראל אנקאווא** בעל 'מנורת המאור' שנהרג על קידוש ה' בטוליטולה (ספרד), ובנו המלומד בניסים **רבי אפרים אנקאווא** שניצל ממלחעות האינקוויזיציה והשתקע בתחילה במרוקו, ולאחר מכן עבר לתלמסן (אלג'יריה) שם כיהן כראש הרבנים וכרופא המלך. רבינו נולד לאביו **רבי מרדכי אנקאווא** ולאמו הצדקנית **ביידה** בת הגאון הקדוש **רבי רפאל ביבאס**, ביום ב' טבת בשנת תר"ח (1848), בעיר המהוללה **סאלי** שבמרוקו. רבו המובהק היה ראש אבות בתי הדין **רבי יששכר אצראף**, שהתפעל מקדושת רבינו ומאהבתו לתורה, ולימים לקחו כחתן לבתו הרבנית סעדה. רבו הנוסף היה דודו **רבי מסעוד אנקאווא** זצ"ל.

על כס הדיינות

לאחר שגמר בהצטיינות מרובה את חק לימודיו בישיבות שבסאלי וברבאט, התחיל רבינו לעסוק גם במסחר. והנה באה שנת תר"מ (1880) וסימנה: "אעלה בתמר"ר", וקיים רבי יששכר אצראף את חלומו לעלות לירושלים תובב"א, בה התכבד בכבוד מלכים ומונה לראש רבני עדת המערבים ולאב בית הדין בירושלים. לפני שעזב רבי יששכר את גולת המערב, הוא צירף את רבינו להיות חבר בית הדין בסאלי (והוא עדיין צעיר כבן 30), יחד עם דודו **רבי מסעוד אנקאווא** ו**רבי יצחק אמזאלג** זי"ע. רבינו קיים את "לא תגורו מפני איש", וכמו שהיה מקובל אצל ה"אור החיים" הקדוש, נהג לכסות את ראשו בשעת הדין לכל יראה את הנידונים.

יושב בישיבה

בשנת תר"ס (1900) רבינו הקים ישיבה, אליה נהרו תלמידים רבים. על אהבתו לתלמידיו ושיטתו החינוכית לעודדם וללמדם ולתת להם הרגשה נפלאה שהם עצמם זכו להיות גדולי תורה, תעיד עדותו של אחד מתלמידיו, הנהו **רבי דוד צאבא**: "ומאשר נתלמדתי ממה שהיה מסיב לי... גאון עוזנו נר המערב ראב"ד הגדול ראש הרבנים לבני מערבא... תהילות לאל יתברך אשר הייתי חביב בעיניו כבנו, וכל דבר קשה הצגתיו לפניו... וכמה טובות גמלני, ומתורתו למדני, וכאב את בן ירצני, ובאורח מישור הנחני, אשריו ואשרי חלקי" (מספרו 'שושנים לדוד'). חלק מתלמידיו המובהקים הם: **רבי אברהם רווח**, **רבי אפרים שלום אנקאווא**, ו**רבי מיכאל יששכר אנקאווא** - בנו יחידו של רבינו.

הרב הראשי הראשון למרוקו

בשנת תרע"ח (1918), לאחר שכבשה ממשלת צרפת את מרוקו, נקרא רבינו, שהשפעתו וגדולתו היו מפורסמות למדי בכל צפון-אפריקה, להתמנות לרב הראשי למרוקו. רבינו סרב לקבל את המינוי באומרו שיש גדולים ממנו, והציע במקומו את הגאון רבי שלמה אבן דנאן (מפאס). הנציב העליון של צרפת סירב, ואיים לבטל את הקמת בית הדין. לבסוף רבינו התרצה לכהן כהרב הראשי, ומינה את רבי שלמה אבן דנאן רשמית כסגנו. אך למעשה רבינו נהג בו כנשיא ובכל מסמך חתם אחריו, ואף את משכורתו חלק עמו, חצי-חצי מדי חודש בחודשו. בתור הרב הראשי, רבינו שירת באמונה ובמסירות גם את עמו וגם את ממשלת צרפת, שנציבה העליון במרוקו היה ממעריצו וממוקירי שמו. הודות לאישיותו, נבראו יחסים חדשים בין היהודים לשלטון, ורבינו היה בעל השפעה רבה עליהם.

ממשלת צרפת העניקה לו את אות הכבוד הגבוה ביותר: "לגיון הכבוד". יחד עם עבודותיו המרובות כנשיא הרבנות הראשית, ועל אף חולשתו הגופנית וטרדותיו המרובות, מלא רבינו את חובתו גם כראב"ד ברבאט-סאלי. יום יום היה יושב עם חבריו לבית הדין, והשתתף באופן פעיל בכל דבר ציבורי קטן או גדול.

פוסק ומנהיג

מדי יום ביומו היה רבינו גומר את תפלתו בבוקר השכם, ויושב מיד לצד שולחן כתיבתו לפני ספרי השי"ס הפתוחים לפניו ולומד, ומגיה את הגהותיו בשולי הגליונות, כותב את פסקי דינו ועונה על השאלות המוצגות לפניו. במקצוע ההלכה, נחשב רבינו לאחד מגדולי ההוראה בישראל בדורו. רבני הדור היו מביטים עליו כעל מורה הוראה העומד מעל לדורו, בקיא עצום בשי"ס ובפוסקים, שגם ספרי מחקר ומדע נהירין לו. פופולריותו של הרב בכל צפון-אפריקה בכלל ובמרוקו בפרט, היתה עצומה וכבירה מאוד, ואת השטח העצום הזה כבש הודות לגאוניותו האמתית שעל ידה דמה לאחד מגדולי-הרוח שביהדות.

רבינו לא הצטמצם רק באהלה של תורה, ולא פרש לקרן זוית הרחק מן החיים ומן הסביבה, אלא דעתו היתה מעורבת עם הבריות ועינו היתה פקוחה על כל אשר מסביב לו. כל חייו חרד רבינו למצב הרוחני של בני עירו, ובאהבתו הגדולה לעם-ישראל, היה רבינו מדבר דברים חוצבי להבות נגד פורצי הגדר שבעמו.

במקום גדולתו - שם אתה ענוותנותו

הענווה - זו היתה אחת ממידותיו התרומיות בה היה מצטיין, ואותה הרימו על נס בכל מרוקו כל יודעיו ומכיריו. אדיבותו, טוב-לבו, עדינות נפשו, וביחוד ענוותנותו - הפליאו את כל שומעי שמעו. דוגמא לענווה זו ניתן לראות בהקדמתו לספרו 'קרני ראם': "כי לא הלך לבי בגדולות ובנפלאות לעלות ולראות למען ספר שמי לעיני בני עמי... כי אין במחברת זו דברים נפלאים לקחת בהם שם כשם הגדולים. ועד בשחק נאמן, שכל כוונתי להועיל לי ולבני גילי קטן האיכות כמדת משקלי ושכלי הראוי להם מדת פעלי, ולא לעשות כנפים לעלות לשמים...".

חיבוריו

רבינו לא מש כל ימיו מאהלה של תורה. ספריו רכשו להם שם גדול בעולם הרבנים, כי מחברם היה מחדש ועמקן וכוחו זה לא סר מעליו גם בשנות זקנותו המופלגת. רבינו הראה את גאוניותו הגדולה בספריו: **'קרני ראם'** (שו"ת), **'תועפות ראם'** (שו"ת), **'פעמוני זהב'** ו**'פעמון ורימון'** (נימוקים על חושן משפט) ו**'חדד ותימא'** (חידושים על השי"ס). ספריו חולקו חנים אין כסף לתלמידי חכמים ולבני עניים וגם לבתי כנסת ובתי מדרשות.

(המשך בעמוד 3 למטה...)

נהג בחזקתה - קובץ לנהגים

מנהגי תשעה באב (מלוקט מחור 'עשרת אבות')

- א.** בנוסח חתימת "נחם" מנהגנו לומר: "ברוך אתה ה' מנחם ציון ובונה ירושלים".
- ב.** בתפילת העמידה במקום "שים שלום" אומרים: "עושה השלום ברכנו ברוב עז ושלום כי אתה אדון השלום, ברוך אתה ה' המברך את עמו ישראל בשלום, אמן".
- ג.** מנהגנו שלא לומר קדיש "תתקבל" בתשעה באב, הן בתפילת ערבית והן בשחרית ואומרים במקומו קדיש "דהוא עתיד לחדתא עלמא".
- ד.** מנהגנו להניח טלית ותפילין ביום תשעה באב רק במנחה כדעת מרן השו"ע.

קופת הרוכלים - מקורות וטעמים

- א.** כתב רב עמרם גאון (דף קל"ח ע"ב) שנוסח חתימת ברכה זו: "מנחם ציון ובונה ירושלים". וכ"כ במחזור ויטרי (כסט), וכן נהגו **בתוניס** (עלי הדס' פרק יד) ו**במרוקו** כמ"ש ב'זכור ברית אבות' (עמ' 121), 'נתיבות המערב' (תשעה באב אות מח), 'משולחן אבותינו' (עמ' 291).
- ב.** כן כתב נוסח זה רבי דוד אבודרהם (עמ' רפה) וכ"כ בספר 'מצוות זמניות' (עמ' תסב) לרבינו ישראל מטוליטולה, ו'בפתח הדביר' (ס' קכב) כתב שאפילו לנוהגים לומר בכל השנה את הנוסח הארוך בתשעה באב עצמו לכו"ע יודו לומר הנוסח הקצר, ע"ש. וכן ב'כתר שם טוב' (ח"א, עמ' 82) כתב שבארץ ישראל, סוריה, תורכיה ובמצרים נוהגים לומר הנוסח הקצר. וכן נהגו **בתוניס** (עלי הדס, שם) ו**במרוקו** כמ"ש ב'מגן אבות' (עמ' שלט) ושכן ראה נוהגים אצל רבינו הגדול רבי שלום משאש זצ"ל, וכ"כ 'זכור ברית אבות' (עמ' 117).
- ג.** 'הרוקח' (ס' שיב) כתב שאין אומרים "תתקבל" לא בערבית ולא בשחריית, וכ"כ ב'שבלי הלקט' (ס' רסז) והוסיף שהטעם לפי שנאמר (באיכה) "גם כי אזעק שתם תפילתי". וכן נהגו **בתוניס** (עלי הדס, שם) ו**במרוקו** כמ"ש ב'שמש ומגן' (ח"ד, ס' ע) והוסיף דרך בתפילת המנחה אומרים אותו. וכ"כ 'נהגו העם' (צומות ותעניות אות כא), ומה שנהגים לומר קדיש "דהוא עתיד..." הן הזכיר רבי דוד אבודרהם (ע' רנו), וכ"כ ב'מגן אבות' (עמ' שמב).
- ד.** ה'מרדכי' (תענית, ס' תרלז) ו'הגהות מיימוני' כתבו שכן נהג מהר"ם, וכ"כ ה'אגודה' (סוף תענית), וכן פסק מרן בשו"ע (ס' תקנה, א). וכן נהגו **בלוב** ('נחלת אבות', מנהגי ת"ב, אות יב), ו**בתוניס** (עלי הדס' פרק יד), וכן נהגו **אבותינו במרוקו** כמ"ש מוהר"ר שלום משאש זצ"ל ('שמש ומגן' ח"ב, א"ח ו), 'נהגו העם' (צומות ותעניות יג), 'מנהגי ק"ק דבדד' (עמ' 83).

'הודים במרוקו סועדים לקראת הצום'

שנים שכתבי ידם היו ספונים וטמונים מעין כל,
שנים שאלפי חיבוריהם העתיקים לא נודעו לשוחרי התורה,
שנים שמסורת אדירה ועתיקת יומין הייתה דחוקה לפינה...

לא עוד!

עדה קדושה, ממשיכים במהפכה שכבר החלה מזה שנים ע"י מכונים
חשובים ואנשי שם, העוסקים בשימור מורשת אבותינו,
ועתה, מוסיפים לעשייה עלון שבת חדש!

"תפארת אבות"

שמנו לעצמנו מטרה להביא לתודעת הציבור וקהל עדתנו
יוצאי מרוקו וצפון-אפריקה,
את תורת רבותינו שוכני עפר, את היסטוריית אבותינו הקדושים,
ואת מנהגיהם והליכותיהם בקודש.
היו שותפים עמנו ושאו ידיכם קודש בתרומה להפצת תורת אבותינו:

צרו קשר במייל: tiferet.avot1@gmail.com

